

Rozvoj sociologie v první polovině dvacátého století byl ve většině zemí západní Evropy a Ameriky spjat s výraznou empirickou tendencí. Příčiny, které podminily tento fakt, jsou již dnes dostatečně analyzovány jak v řadě marxistických, tak i nemarxistických prací. Je přirozené, že v těchto pracích se různě interpretuje ideologický obsah sociologických koncepcí a různě charakterizuje souhrn sociálně politických podmínek, za nichž vznikly. Co se týče metodologické podstaty sociologického empirismu, jeho omezenost se dnes téměř všeobecně uznává, i když se hodnotí z různých teoretických pozic.

Je dobře známo, že metodologické principy empirického zkoumání v buržoazní sociologii ve značné míře představovaly aplikaci obecných principů, které rozpracoval neopozitivismus. Základní principy tohoto směru jsou obsaženy v pracích Vídeňského kroužku, a zejména v knize O. Neuratha *Die Empirische Soziologie*.¹ Neurath podrobil kritice starou, „tradiční“ sociologii pro její metafyzický a spekulativní charakter a vyúsťující v nutnost používat obecné pojmy, jako „válka“, „třída“, „národ“ atd. Jedinou možností, jak se vyhnout tomuto nebezpečí, je vytvořit sociologii, která se opírá o řadu empirických faktů a nepoužívá takových kategorií, které nelze empiricky ověřit.

Podle názoru O. Neuratha tak sociologie získává fyzikální smysl, neboť může být včleněna do systému jednotné, „unifikované vědy“. Ideje fyzikalismu měly všeobecně velký vliv na formování základních principů empirické sociologie. Perspektiva transformace termínů všech věd do jazyka fyziky, načrtnutá v teorii fyzikalismu, v mnohém určila metodologickou „tvář“ empirické sociologie, její snahu o redukcionismus — o přeměnu jazyka sociologie na jazyk přírodních věd.

Této Neurathovy myšlenky později široce využívala americká sociologie. Principy

verifikace a operacionalismu se staly metodologickou normou, která se vydávala za jediného garanta skutečně vědeckého sociologického bádání. Empirismus jako takový se stal svérázným „paklíčem“ buržoazních společenských věd dvacátého století.

Právě v sociologii se empirismus stal teoretickou formou, s jejíž pomocí bylo možné nejradikálněji uskutečnit kritiku spekulativních schémat devatenáctého století, neboť reagoval na potřeby společenské objednávky a stal se dostatečně pružným nástrojem pro „dezideologizaci“ a „odfilosofičtění“ sociologie.

Rozšíření empirismu v sociologii mělo ohromné následky i v ostatních oblastech společenských věd. Politická věda, „kulturní antropologie“ (etnografie) a demografie se začaly orientovat na zcela určitý typ výzkumu, a to v podstatě na výzkum *sociografický*, který se časem změnil i na prostý popis série faktů nebo jednoho jediného faktu. Mluvílo se o povýšení empirismu — alespoň v první polovině dvacátého století — na určitý všeobecný princip společenských věd. Empirismus byl považován za originální všelék na všechny nedostatky předcházející spekulativní sociologie a za záruku vytvoření nového, skutečně vědeckého poznání ve společenských vědách.

Úkolem empirismu bylo dokázat, že ve filosofické metodě společenských věd neexistuje žádná nevyhnutelnost. Všeobecná pozornost vědy dvacátého století k problémům metodologie vedla v buržoazních společenských vědách k tomu, že metodologie byla stále více považována za prostou sumu metodických a technických prostředků výzkumu, které absolutně nepatří k filosofické metodě.

Odhlédneme-li od idealistické podstaty neopozitivismu, má tento směr nepochybně zásluhu na vytýčení řady závažných problémů logiky a metodologie vědeckého

¹ Neurath, O.: *Die Empirische Soziologie*. Wien 1932.

poznání. Zejména v tom spočívá tajemství jeho vlivu na přírodovědce a na vědeckou inteligenci vůbec. V sociologii nevystoupil novopozitivismus jen s kritikou metafyzických spekulací, s nimiž ztotožnil celou filosofii, ale předložil teoretické zdůvodnění celého souboru empirických metod zkoumání. Buržoazní sociologie první poloviny dvacátého století se rozvíjí pod heslem zdokonalování metod sociologie aplikací metod přírodních věd.

Úspěchy fyziky a matematiky na počátku dvacátého století skutečně dokazovaly přednosti exaktního poznání, svědčily o ohromném pokroku vědy založené na exaktním měření. Sociologové byli nespokojeni se zaostáváním sociálních disciplín a příčiny tohoto zaostávání viděli pouze v tom, že tyto vědy si neosvojily exaktní metody přírodovědy. Východisko ovšem viděli jen v aplikaci metod přírodních věd.

Podmínkou rozvoje společenských věd se stalo zvládnutí metod statistické analýzy, experimentu a o něco později i metod sociálního modelování atd. V rozvíjení těchto technických prostředků bylo dosaženo určitých úspěchů a mnohé učebnice a příručky zabývající se použitím těchto metod obsahují mnoho užitečného a racionálního.

Bylo by nesprávné zcela ignorovat tyto úspěchy, právě tak jako připisovat je pouze empirické tendenci v buržoazní sociologii dvacátého století. Pokud jde o vzrůstající pozornost věnovanou kvantitativním metodám zkoumání, je jasné, že tento proces v současné epoše zachvátil celou vědu. I Marx svého času zdůrazňoval význam těchto metod ve společenských vědách. Podle jeho názoru použití matematiky ve vědeckých výzkumech přispívá ke zdokonalení vědy.

Avšak v podmínkách vlády neopozitivismu vedlo použití matematiky v sociologii k celé řadě metodologických těžkostí, zejména k porušení důležitého požadavku vědeckého poznání, že totiž formalizace materiálu nesmí znamenat ztrátu jeho kvalitativní charakteristiky, nesmí zmenšovat význam věcné analýzy.

Druhá důležitá metodologická obtíž souvisí s otázkou objektu sociologického zkoumání: chování jednotlivců ve skupinách můžeme kvantitativně popsat, hovoříme-li

však o společnosti jako celku, jeví se využití pouze statistických postupů nedostačité. Tyto a mnohé jiné důvody vedly k formování kritického vztahu k sociologickému empirismu dvacátých a třicátých let, který příliš kategoricky spojoval svůj osud s novopozitivistickou metodologií.

Metodologická kritika empirismu v buržoazní sociologii se rozvíjí dvěma základními směry. Jeden z nich vzniká uvnitř empirické sociologie a vyjadřuje snahu zdokonalit empirismus, připojit k němu vyšší, „kodifikované“ formy. Tento směr kritiky má několik forem, jejichž odklon od empirismu je různý. Jde jednak o práci tzv. skupiny „metodologů“, vedené P. F. Lazarsfeldem,² jednak o přímé úsilí sjednotit empirismus s teorií, jež představuje především R. Merton. Toto úsilí se ostatně v mnohém spojuje s druhým směrem kritiky empirismu, zejména s kritikou empirismu zvnějška, z nových teoretických a metodologických pozic.

Tento druhý směr v současnosti převládá, přičemž je charakteristické, že do jeho proudu nyní zvláště aktivně vstupují mnozí představitelé evropské buržoazní sociologie.

Na VI. mezinárodním sociologickém kongresu v Evianu se ve vystoupení řady francouzských a západoněmeckých sociologů výrazně projevovala tendence postavit proti sobě evropskou sociologii jako teoretickou a americkou jako empirickou. S tím sotva můžeme souhlasit. Za prvé, přestože empirismus učinil prvé kroky v USA, po druhé světové válce přijímali americký standard empirického výzkumu i sociologové NSR, Anglie a Francie. Známe celou řadu ostrých diskusí, které v těchto zemích proběhly v souvislosti s požadavkem osvojit si „novou“, empirickou sociologii. Za druhé, jakmile se praktická a metodologická omezenost empirismu stala zjevnou, nabyla teoretická kritika empirismu na intenzitě i ve Spojených státech, a to snad ještě ve větší míře než v evropské sociologii.

Proto protiklad „evropská — americká“ sociologie neodráží podstatu problému reorientace současné buržoazní sociologie. Příčiny hledání nové syntézy empirie a teorie jsou podstatně hlubší. Musíme vzít v úvahu řadu obecných podmínek, které

² Tato skupina se vytvořila ve výboru aplikovaných výzkumů Kolumbijské university v USA. V posledních letech napsal P. Lazarsfeld ve spolu-

práci s vedoucím tohoto výboru A. Bartonem celou řadu prací.

určují specifikum rozvoje sociologie v kapitalistických zemích.

V devatenáctém století, v období vzniku sociologie jako samostatné vědy, odpovídaly její všeobecné snahy potřebám konstituování buržoazní společnosti. Charakter sociálních úkolů buržoazie a zvláštnosti její sociální praxe v tomto období určovaly charakter sociálních teorií. Mezi všemi úkoly, které stály před buržoazií – upevnění nového řádu a řízení vytvořeného sociálního organismu – v určitém smyslu dominoval první okruh problémů. Protože se osudy daného typu společenského zřízení teprve určovaly, otázka jeho obecného hodnocení a perspektiv jeho rozvoje byla dostatečně aktuální. To však neznamenal, že nebylo třeba vytvořit prostředky sociální regulace a kontroly vzniklých vztahů. Znamenalo to pouze, že analýza změn probíhajících ve společnosti a analýza podmínek její stabilní existence vystupovaly jako dva úkoly sociálního poznání. V Comtově sociologii se to projevilo v koexistenci „sociální statiky“ a „sociální dynamiky“.

Později, na rozhraní století, došlo k svěráznému přesunu akcentu: stabilizovaná buržoazní společnost se všemi svými protiklady je považována za rozvinutý sociální organismus, jehož hlavní nutností je koordinovat části a řídit jejich činnost. V sociologii to znamená přesun pozornosti od analýzy procesu k analýze částí společenského řízení. Empirická sociologie je odrazem zejména této etapy. Ohromné množství empirického materiálu, získané velkým počtem výzkumů, je podle Millse hromadou „stavebního materiálu“ připraveného pro stavbu budovy.

Toto zkoumání společnosti pod mikroskopem má, jak vidíme, i svou druhou stránku. Fixování detailů bez představy o cíli neumožňuje proniknout k charakteru vazeb mezi těmito detaily. Vede k tomu, že rozáhlý materiál nahromaděný empirickými výzkumy se zobecňuje na poměrně omezené úrovni, že v sociální praxi umožňuje jen velmi úzká a dílčí doporučení a nedává možnost skutečně přeměnit sociologii v základnu sociální kontroly a regulace.

Je přirozené, že zdroj těchto nedostatků sociologie nemůžeme hledat jen v jejích metodologických slabinách. Sama podstata společenských vztahů kapitalismu vylučuje

čůje možnost uvědoměle řídit společenské procesy. Tento názor však nelze chápat doslovně. Soudobý kapitalismus vytvářelo hledá prostředky, jak regulovat alespoň jednotlivé stránky života společnosti prostřednictvím státu, mocného aparátu propagandy atd. Problém sociální kontroly, jak ji nazývají buržoazní sociologové, proto ještě nezmizel z programu dne buržoazní společnosti a sociologie, zvláště ve své empirické formě, přímo pretendovala na rozpracování takových „lokálních“ prostředků. Na druhé straně však jakýkoli úspěch na této cestě ještě ostřeji odhaluje nemožnost radikálního řízení společenských procesů. Kritikové empirismu, kteří připisují všechny nedostatky sociologie pouze jejím metodologickým prohřeškům, nechtějí vidět tuto druhou, mnohem hlubší příčinu neúspěchu empirismu v rámci určitých společenských vztahů. Proto tito kritikové, i když se orientují na sociální praxi, nečiní tak s cílem radikálně ji přeměnit, ale pouze zlepšit, zdokonalit prostředky poznání, které jsou schopné adekvátněji tuto praxi popsat.

V rozvoji podobných tendencí není možné nevidět i celou řadu čistě ideologických momentů. Buržoazní sociologie dvacátého století je protikladem marxistické sociologie také v tom smyslu, že každá z nich odráží specifický typ sociální praxe. Mezi sociálními teoriemi a sociální praxí vznikají dva typy vztahů: buržoazní teorie společenských věd a praxe kapitalistických vztahů na jedné straně a marxistické sociální teorie a praxe formování socialistických a komunistických vztahů na druhé straně. Marxistická teorie společenského vývoje jako vědecký základ řízení společnosti je takovým reálným faktorem společenských věd dvacátého století, který nemůže přehlížet ani jedna současná sociologická koncepce. Marxismus, zejména jako systém teoretických názorů na společnost, je pozoruhodnou „výzvou“ současné buržoazní vědě o společnosti.

Z tohoto důvodu orientace buržoazní sociologie na teorii je současně vyjádřením záměru řešit tento úkol: vypracovat systém názorů protikladný marxistické teorii společenského vývoje. Celý komplex příčin (nespokojenost s výsledky rozvoje empirické sociologie, hledání nejlepšího řešení vlastních sociálních úkolů a potřeba postavit proti marxismu dostatečně uce-

lený systém názorů) vytváří v soudobé buržoazní sociologii takový stav, který je často nazýván „hledáním teorie“.

Rostoucí zájem o řešení principiálních problémů vzájemného vztahu sociální teorie a sociální praxe předurčil orientaci sociologie opět na teorii. Tím můžeme vysvětlit v poslední době stále zjevnější snahu přenést centrum pozornosti od mikrovýzkumů, týkajících se určitých detailů, stránek sociální skutečnosti, k makrovýzkumům, které jsou spjaté s řadou obecných problémů, tradičních ve filosofii dějin.

Nový přístup je ve značné míře totožný se strukturálně funkcionální analýzou. V americké sociologii se tento směr nyní spojuje se jmény T. Parsonse a R. Merton, i když seznam klasiků funkcionalismu může být delší. Jeho rozšíření je spjato s úspěchy psychologie, sociální antropologie a také se vznikem zájmu o klasickou evropskou sociologickou tradici, zvláště o práce E. Durkheima a M. Webera. Základním přístupem strukturálně funkcionální analýzy je v určitém smyslu pohled na společnost jako na jeden celek, na určitý stabilní systém, v němž normální fungování částí zabezpečuje jeho rovnováhu, tzv. přežití. Je to parafráze na Spencerovu koncepci společnosti jako organismu. To však samozřejmě neznamená, že soudobá strukturálně funkcionální analýza je prostým pokračováním Spencerových myšlenek. Na její rozvoj nepochybně působí obecná tendence soudobé vědy využívat úspěchy kybernetiky. Pojmy „struktura“ a „systém“, používané i dříve v mnohých sociologických koncepcích, získávají určité zabarvení, protože nově orientovaná věda zkoumá jakýkoli objekt jako systém.

Tyto a mnohé jiné okolnosti působí na formy použití strukturálně funkcionální analýzy v sociologii, a zejména na to, jaké metodologické normativy nabízí sociologům.

Přestože se strukturálně funkcionální analýza v americké a evropské buržoazní sociologii značně rozšířila, dodnes nebylo dosaženo jednoty v otázce, je-li druhem sociologické teorie, je-li určitým metodologickým principem nebo jednotou

teorie a metodologie. Americký sociolog G. Homans například tvrdí: „...funkcionální analýza jako metoda není identická s funkcionalismem jako teorií. Jsme-li všichni funkcionální analytici, samozřejmě zdaleka všichni nejsme funkcionální teoretici.“³ Diskusní je také otázka, zda je vůbec možné vyčlenit ve funkcionální teorii či v metodologii funkcionalismu některé specifické rysy, které by je umožnily interpretovat jako zvláštní druh teorie nebo metodologie; není-li strukturně funkcionální analýza prostě synonymem celého teoretického hnutí v soudobé sociologii. (Známý americký sociolog K. Davis nazval jednu ze svých prací *Mýtus o funkcionální analýze jako speciální metodě v sociologii a antropologii*.⁴

Avšak i přes tato různá hodnocení se strukturálně funkcionální analýza aktivně rozvíjí a široce se uplatňuje ve výzkumech různého druhu. Na jedné straně se vytvářejí některé obecné normy uplatnění strukturně funkcionální analýzy při zkoumání „makroproblémů“. V této sféře častěji dochází k pokusům vybudovat funkcionální teorii, což je zejména spojeno s činností T. Parsonse. Na druhé straně strukturálně funkcionální analýza slouží jako prostředek k určité orientaci empirických výzkumů v oblasti mikrosociologie. V tomto druhém případě je funkcionalismus adaptován pro potřeby empirismu s cílem sjednotit jeho prostřednictvím empirii a teorii. Zde pak vystupují metodologické rysy strukturálně funkcionální analýzy mnohem zřetelněji.

V rozsáhlé práci D. Martindala *Nature and Types of Sociological Theory* se hovoří o možnosti vyčlenit uvnitř funkcionalismu dva směry: makrofunkcionalismus a mikrofunkcionalismus. Rozdíl mezi nimi je určován tím, jaká je velikost jednotky systému, která je vybrána k analýze. Makrofunkcionalismus se zabývá převážně systémy velkých rozměrů, zejména společností jako druhem sociálního systému; obecný směr jeho výzkumů vede od velkých systémů „dolů“ k menším systémům, nebo z hlediska problému osobnosti od společnosti k jednotlivci. Naproti tomu mikrofunkcionalismus soustřeďuje svoji pozornost na systémy menšího rozsahu a směřuje od malých systémů k větším,

³ American Sociological Review, 1959, sv. 24.

⁴ Davis, K.: *The Myth of Functional Analysis as a Special Method in Sociology and Anthropology* –

Sociology. The Progress of a Decade. New York 1961.

v rámci teorie osobnosti od osobnosti ke společnosti.

Martindale počítá k makrofunkcionalismu práce takových sociologů, jako jsou Parsons, Merton, Homans, Lévi-Strauss, Shills, Bales, a k mikrofunkcionalismu všechny práce „skupinové dynamiky“ — díla Levina, Cartwrighta, Zandera, Festingera, Schachtera a opět Balese.

Podle Martindalova názoru můžeme v poslední době pozorovat tendenci pohybu mikrofunkcionalismu směrem k makrofunkcionalismu. Známým projevem tohoto sjednocování je společná práce Parsonse a Balese.⁵

Dělení na makrofunkcionalismus a mikrofunkcionalismus je samo o sobě pozoruhodné. Lze diskutovat o některých dělicích liniích navržených Martindalem, významné je však to, že současná strukturálně funkcionální analýza zachvátila v podstatě všechny oblasti sociologického zkoumání. V soudobé sociologii směřuje přímo a bezprostředně k teorii; ovládla nejen oblast čistě teoretických výzkumů, které se snažily o vytvoření obecné teorie v sociologii, ale i tu oblast sociologie, jejímž úkolem je zkoumání částí, detailů společenského zřízení. To znamená, že strukturálně funkcionální analýza se mění v nejširší princip organizace jakéhokoli sociologického výzkumu, ve specifický přístup ke zkoumání jakýchkoli jevů společenského života. Jestliže hovoříme o metodologických základech soudobé buržoazní sociologie, nemůžeme je charakterizovat mimo rámec strukturálně funkcionální analýzy. Současně je však třeba zdůraznit, že by bylo překrucováním tvrdit, že strukturálně funkcionální analýza je specifickou metodou zkoumání společenských jevů, která je vlastní jen buržoazní sociologii. Je zřejmé, že konkrétní forma, kterou na sebe bere, závisí na řadě okolností i na obecných cílech zkoumání, na širší metodologické a filosofické pozici a také na ideologické orientaci badatele. Chceme-li odhalit všechny její modifikace, způsobené uvedenými příčinami, je nutno si velmi konkrétně uvědomit, jak se strukturálně funkcionální analýza uplatňuje v současné buržoazní sociologii.

Všichni, kteří zkoumají strukturálně funkcionální analýzu, souhlasí s tím, že

její základní pojmový aparát je převzat z biologie. Když se např. R. Merton snažil objasnit výklad požadavků funkcionální analýzy, začal popisem základních etap logiky funkcionální analýzy v biologii. Jde za prvé o vymezení těch funkcionálních požadavků organismu, které jsou nutné k jeho přežití a efektivní činnosti; za druhé, o detailní popis mechanismů (struktur a procesů), s jejichž pomocí se uspokojí tyto požadavky v normálních podmínkách; za třetí, o hledání mechanismů, které jsou schopné kompenzovat vznikající poruchy; za čtvrté, o detailní popis struktury, která je nositelem funkcionálních požadavků, a mechanismů, jejichž prostřednictvím se funkce realizují.

Na rozdíl od biologie, v níž je logika strukturálně funkcionální analýzy dobře zpracována, sociologie podle Mertona takovou logiku nemá. Všechny spory o významu funkcionálního a o hranicích jeho využití se stávají bezpředmětné, jestliže nejsou vypracovány nezbytné zásady, které musí zachovávat badatel usilující o to, aby ke společenským jevům přistupoval z pozic strukturálně funkcionální analýzy. Odvolávat se na nejobecnější definici strukturálně funkcionální analýzy je v mnoha případech neúčinné, protože tyto obecné definice mnoho neříkají. Většina autorů souhlasí s tím, že hlavní požadavky funkcionálního či jeho hlavní znaky můžeme vymezit takto: 1. analýza vazeb, vzájemných vztahů prvků s celkem a systémem; 2. analýza vazeb, vzájemných vztahů prvků mezi sebou.⁶ To jsou však tak obecné a široké požadavky, že je můžeme uplatnit v libovolném výzkumu, v libovolné oblasti poznání. Na základě takových znaků je těžké odlišit funkcionalistický výzkum od jakéhokoli jiného výzkumu. R. Merton se pokusil vymezit přehled „kroků“, které musí sociolog učinit, jestliže vědomě přijímá normy strukturálně funkcionálního přístupu.

Tyto „kroky“ Merton objasnil v tzv. paradigmatu funkcionální analýzy v sociologii. Tímto paradigmatem se rozumí systematický návod pro používání funkcionální analýzy, který obsahuje minimální soubor nezbytných pojmů, základní postuláty a zároveň i charakteristiky momentů, na něž musí být obrácena trvalá pozornost

⁵ Don Martindale: *The Nature and Types of Sociological Theory*. London 1964.

sociologa. má-li vyhovět požadavkům strukturálně funkcionální analýzy.

Mezi základní pojmy zařazuje R. Merton motivy, cíle, funkce, disfunkce, sociální jednotky, funkcionální požadavky, mechanismy, funkcionální alternativy, dynamiku, změny atd.⁷ Při použití těchto pojmů musí sociolog podle Mertona vycházet z toho hlavního, co charakterizuje funkcionalismus. Prvním krokem u takových výzkumů je tedy detailní popis jevu pomocí strukturálních pojmů, tj. popis zúčastněných osob, jejich rolí, statusů (místo a postavení, které mají ve skupině) a charakteru jejich vzájemných vztahů. Jestliže například etnografové zkoumají nějaký magický obřad nebo ceremoniál, neomezí se jen na popis magické formule používané v rituálu nebo na popis rituálu samého. Provedou detailní strukturální analýzy skupiny účastníků, charakteru jejich skupinové příslušnosti, příbuzenských a ostatních vazeb.⁸

Podle Mertonova názoru je při takovém popisu nejtěžší zjistit okruh údajů, které mají být zkoumány, „zaznamenány do protokolu pozorování“,⁹ a okruh údajů, které je možno vypustit. Základní pojmový aparát — role, statusy, vazby — představuje samozřejmě určitou „sít“ usnadňující výběr takových údajů, avšak v každém konkrétním případě tento úkol vyžaduje seriózní vztah ze strany sociologa.

Zde se již uplatňuje vliv obecné metodologické a teoretické pozice výzkumu. Výběr údajů je spjat s výchozími předpoklady, jimiž se sociolog řídí. Zejména výchozí materialistická, nebo idealistická orientace v sociologii předurčuje, zda bude nejdůležitější zjistit objektivní situaci členů pozorované skupiny (např. z hlediska jejich místa v systému materiální výroby), nebo zaregistrovat jejich „status“ jen z hlediska velikosti získávaného důchodu či z hlediska vztahu k určitému náboženskému vyznání.

Proto požadavek strukturálně funkcionální analýzy — přesně určit charakter údajů, které je nutno vybrat pro výzkum — ještě nic neříká o tom, jaký bude charakter těchto údajů, tzn. jakýkoli požadavek může být realizován různými způsoby

v závislosti na tom, v jakém širším filosofickém rámci bude příslušný typ analýzy použit. To se vztahuje i k dalším „krokům“, které popsal R. Merton.

Také druhý krok souvisí s výběrem údajů k analýze; zahrnuje podle možnosti popis nejen těch vzorů chování, které jsou pro účastníky zkoumaného jevu typické, ale i popis jiných, zejména alternativních vzorů chování. Jestliže v oblasti sociologie rodiny se například zkoumá otázka, jak si v současné americké společnosti vybírají mladí lidé partnera pro manželství, potom je důležité nejen popsat ty případy, kdy se řídí citem lásky, ale vyznačit i druhý, alternativní způsob výběru manžela, a to například výběr rodiči.

Schopnost a možnost zjistit takové alternativní vzory chování však nejsou vždy dány. Nicméně Merton trvá na evidenci faktů tohoto druhu. Hledání alternativy nebo ekvivalentu přispívá podle jeho názoru k určení rozsahu a proměnlivosti jevů, tj. přináší „pohyb do strnulého obrazu existujícího a neodvratného“.¹⁰ Takový požadavek můžeme koneckonců chápat takto: Jestliže se zkoumají některé sociální jevy, pak při určování, nakolik typické je chování jeho účastníků, je důležité porovnat ji s jiným chováním v daném případě možným. Tato Mertonova myšlenka, uplatněná i na jiných místech analýzy podstaty funkcionalismu, představuje požadavek, aby se příliš neabsolutizovalo přizpůsobení částí sociálního systému — jediná varianta jeho rovnováhy a stability.

Avšak vytvoření „škály změn“ by mohlo být přesné jen na základě experimentu. To však v sociologii není vždy možné, a proto zůstává neřešena otázka: Jak, jakým způsobem může badatel-funkcionalista určit vzory alternativního chování?

Třetí krok spočívá v tom, že se při popisu činnosti jakékoli skupiny na základě strukturálně funkcionální analýzy má postihnout význam, který se této činnosti v dané skupině připisuje v důsledku existujících tradic, norem a hodnot. Merton uvádí příklad z výzkumu T. Veblena, který byl věnován analýze tzv. demonstrativní spotřeby.

Veblen zkoumal dosti zajímavý jev ka-

⁷ Tamtéž, s. 50–54.

⁸ Je třeba poznamenat, že většina příkladů použití strukturálně funkcionální analýzy je zpravidla z oblasti etnografie, a nikoli ze sociologie ve vlastním slova smyslu.

⁹ Merton, R.: *Social Theory and Social Structure*. London 1957, s. 50.

¹⁰ Tamtéž, s. 52.

pitalistického světa — snahu získávat věci, které by demonstrovaly „stabilitu“ a „blahobyť“ rodiny. Toto získávání „na odiv“ vyjadřuje přání upevnit prestiž, dokázat spolehlivost postavení apod. Ne vždy oprávněné, ale demonstrativně uskutečňované výdaje jsou chápány jako symbol, jako ukazatel materiálního blahobytu. V kapitalistické společnosti se takovým výdajům připisuje určitý „význam“, vyjadřující určitou úroveň bohatství. Veblen zjistil, že výdaje podobného druhu jsou obvykle vlastní „prázdné třídy“, problém je však v tom, že se jich mnohdy zúčastní představitelé jiných sociálních skupin, zejména pro získání „prestiže“. V tomto případě by prohloubení analýzy mohlo vést k úplnější a hlubší charakteristice popisovaného jevu, spojené s obecnou charakteristikou výrobních vztahů. Avšak v rámci interpretace strukturálně funkcionální analýzy, jak ji navrhuje Merton a používá Veblen, se takový úkol neklade.

Zdůrazňuje se jen myšlenka, že při popisu vzorů jednání je důležité brát v úvahu i ty „významy“, které tyto vzory mají v analyzované skupině.

Čtvrtý krok představuje postižení souhrnu momentů, jimiž se řídí účastníci zkoumané události, když uskutečňují určitou činnost, ať už v rámci „konformního“, nebo v rámci „nonkonformního“ chování. Merton píše, že „popis musí v možné míře obsahovat zprávu o těchto motivacích“. ¹¹ Nejobtížnější přitom je nesměšovat motivy a samotné funkce, tj. subjektivní cíl s objektivními následky. Především v této oblasti je Merton autorem základních „oprav“ strukturálně funkcionální analýzy, které jsou v americké a západoevropské sociologii všeobecně známy jako „Mertonovy doplňky“. ¹²

Tyto doplňky se týkají dvou okolností. Za prvé se uvádí rozlišení „funkcí“ a „disfunkcí“. „Funkce“ jsou ty pozorované výsledky, které přispívají k adaptaci nebo přizpůsobení daného systému. „Disfunkce“ jsou pozorované výsledky, které zmenšují přizpůsobení nebo adaptaci systému. ¹³ Toto rozlišení dovoluje zabývat se ve zkoumané skupině nejen těmi vzory chování, které vedou ke zvýšení stálosti daného systému, jeho stability (jak tomu bylo i v mnohých

jiných vysvětleních podstaty strukturálně funkcionálního přístupu), ale i vzory chování (a jejich následky), které směřují „proti“ stálosti daného systému.

Za druhé dělá Merton rozdílu mezi zjevnými a skrytými, tzv. latentními funkcemi, což má bezprostřední vztah k rozlišení „motivů“ a „funkcí“.

„Zjevné funkce“ jsou ty objektivní následky, které se podílejí na regulaci nebo přizpůsobení v systému a které se staly součástí záměru a uvědomění účastníků systému. Latentními funkcemi jsou pak ty objektivní následky, které se nestaly součástí záměrů a které si účastníci neuvědomili. ¹⁴ K tomuto rozlišení zjevných a latentních funkcí se přiklání mnozí badatelé buržoazní sociologie a uvádějí mnoho příkladů o skutečné existenci těchto dvou typů funkcí. Z etnografických výzkumů se často uvádí příklad primitivního ceremoniálu „darování deště“ (zjevná funkce). Je jasné, že ceremoniál ve skutečnosti nevedl k přivolání deště, ale sjednocoval skupinu (latentní funkce). Tak ceremoniál, i když neplnil záměrnou (zjevnou) funkci, přece plnil jinou (latentní) funkci, funkci posilování skupinové solidarity.

Obecně je sám fakt existence dvou typů výsledků společenských činností nesporný. Jednou ze zvláštností společenských vztahů je, že si lidé neuvědomují všechny následky své činnosti. Funkcionální analýza, směřující k odhalení skrytých a nezamýšlených následků společenských činností, plní v sociálních výzkumech kladnou úlohu.

Samozřejmě, otevřenou ještě zůstává otázka, jak identifikovat tyto latentní funkce a hlavně jak dokázat, že právě ony jsou výsledkem určitým způsobem motivovaných činností. Pokud jde o heuristický význam rozlišení, je nepochybně velký: můžeme souhlasit s Mertonem, když píše, že toto rozlišení „činí analýzu vzorů sociálního chování mnohem jasnější, i když se zdají na první pohled iracionální“. ¹⁵

Merton má zřejmě pravdu, když se domnívá, že hlavním úkolem sociologa musí být zkoumání latentních funkcí, tedy nezamýšlených následků sociální praxe. Omezuje-li se jen na zkoumání zjevných funkcí, objasňuje pouze, zda k určitému cíli zaměřená praxe tohoto cíle dosahuje (např.

¹¹ Tamtéž, s. 59.

¹² Viz např. *Sovremennaja sociologičeskaja teorija v jejo prejemstvennosti i izmenenii*. Moskva 1961.

¹³ Merton, R.: Cit. dílo, s. 51.

¹⁴ Tamtéž.

¹⁵ Tamtéž, s. 64.

zda nový systém odměňování působí na zmenšení fluktuace pracovní síly). V takovém případě je sociolog pouze dovedným „registrátorem známých vzorů chování“.¹⁶ Když se však sociolog orientuje na to, aby objasnil, jaké nezamýšlené následky vznikají při určitých činnostech, vnáší do zkoumání společnosti svůj „specifický intelektuální přínos“.¹⁷

Taková charakteristika úkolů sociologického výzkumu je podle našeho názoru velmi užitečná. V tomto významu nepochybně požadavky strukturálně funkcionální analýzy patří do marxistického sociologického zkoumání. Je zřejmé, že toto je důležitý úkol sociálního poznání, který zvláště v rámci materialistického pojetí dějin má zvláštní význam.

Pátý krok či pátý požadavek strukturálně funkcionální analýzy formuluje Merton takto: Jestliže při analýze latentních funkcí odhaluje badatel některé zákonitosti týkající se těchto funkcí, pak je rovněž nutné tyto zákonitosti identifikovat a registrovat, nebo jak říká Merton — zařadit je do protokolu pozorovatele („deskriptivní protokol“).¹⁸

Všechny tyto momenty dávají sociologovi určitou orientaci pro použití strukturálně funkcionální analýzy ve výzkumu. Je samozřejmé, že ani „v paradigmatu“, ani v uvedených požadavcích nejsou obsaženy všechny stránky metodologie funkcionalismu. Přesto můžeme říci, že uvedená charakteristika je již mnohem úplnější než tradiční popis strukturálně funkcionálního přístupu, podle něhož bylo jeho jediným znakem vytvoření vazby mezi elementem a celkem a vazby elementů mezi sebou. Další řešení otázky efektivnosti uplatnění funkcionální metody se musí opírat o analýzu výzkumů vycházejících z této metodologické pozice.

S výzkumy tohoto typu se můžeme setkat u amerických i evropských sociologů. Jsou orientovány jak na oblasti zkoumání „mikroproblémů“, tak i na oblasti zkoumání globálních procesů, charakteristických pro „makro rozměry“ společnosti. Dříve než se vrátíme k rozboru praxe těchto výzkumů — v souladu s Martindalovým dělením — je třeba ještě říci, že všechny pokusy použít strukturálně funkcionální analýzy ve výzkumech jsou v buržoazní

sociologii značně omezené. Většina sporů a diskusí se omezuje na úroveň polemiky o pojmovém aparátu funkcionalismu. o obecné charakteristice jeho metodologické „expanze“ atd. To se zejména vztahuje na oblast mikrosociologie. Problém zřejmě spočívá v tom, že skutečné těžkosti a omezenosti funkcionálního přístupu se objevují tehdy, když sociolog přistupuje k praktickému programování a organizaci výzkumu.

Pokud jde o obecnou polemiku na dosti vysokém stupni abstrakce, lze metodologické prohřešky v jejich úplnosti odhalit jen tehdy, jestliže pozice kritiky je situována mimo již přijatý okruh pojmů a způsobů a kritik je schopen šíře postihnout obecné kontury metody nebo teorie. Oba směry kritiky funkcionalismu v buržoazní sociologii (vznikly zároveň s počátkem jeho rozmachu — buď kritika „vnitřní“, nebo „vnější“) v podstatě hodnotí funkcionalismus, aniž překračují hranice obecné filosofické orientace pozitivismu. Přestože se funkcionální analýza považuje za alternativu pozitivismu, za formu jeho překonání atd., ve skutečnosti se ani T. Parsonsovi, jedné z nejvýznamnějších osobností mezi současnými funkcionalisty, nepodařilo překonat prvky pozitivismu. „Míra“ nepřekonaného pozitivismu a jeho konkrétní projevy mohou být různé, pozitivismus však stojí jako přízrak v nehlubších filosofických základech všech teoretických hnutí buržoazní sociologie dvacátého století. Proto i funkcionální přístup zde nutně dostává zvláštní formu. Je tedy nezbytné rozlišovat problémy, které implikuje sama metoda (připomeňme, že její rozvoj je spjat s určitými obecnými tendencemi vývoje všech oblastí vědeckého poznání ve dvacátém století), a problémy, které vznikají při uplatňování funkcionalismu v určitém filosofickém rámci. To umožňuje zřetelně oddělit pozitivní obsah, který strukturálně funkcionální analýza nepochybně má, obsah, který se využívá a může být ještě lépe využit v marxistické sociologii.

* * *

Jaká je konkrétní snaha buržoazních sociologů využít strukturálně funkcionální analýzy v mikrovýzkumech a makrovýzkumech? Jaké konkrétní metodologické obtíže se přitom objevují? Samy „normy“

¹⁶ Tamtéž, s. 65.

¹⁷ Tamtéž, s. 66.

¹⁸ Tamtéž, s. 60.

uplatnění strukturálně funkcionální analýzy, jak je formuloval R. Merton, připouští — jak jsme již viděli — zcela odlišnou interpretaci v závislosti na tom, jakého druhu je sociologická teorie, která je základem zkoumání.

Je nesporné, že při jakékoliv analýze společenských jevů je užitečné respektovat celek, v jehož rámci je objekt zkoumán, studovat a popsat elementy tohoto celku, jejich vzájemné vztahy a jejich vztah k celku atd. Obecně vzato, všechny tyto požadavky jsou nepochybně součástí marxistického zkoumání společnosti. Jaká je však podstata tohoto celku, čím je determinováno „chování“ jeho elementů, to jsou již jiné otázky. Věcná odpověď na ně může být různá. Řešení otázky, co je „integrujícím“ základem systému, je dáno základním principem historického materialismu, týkajícím se materiální podmíněnosti všech jevů společenského života, zdrojů této podmíněnosti, které jsou skryty ve výrobních vztazích. Z toho vyplývá i řešení otázky podstaty prvků sociální struktury: typu vzájemné vazby, vzájemných vztahů elementů sociálního systému, determinovaných především podmínkami materiální výroby. Normy, hodnoty a motivy, které tyto vzájemné vztahy reglementují, jsou určitým „produktem“ ekonomických vztahů, i když samy na ně působí.

Ani v ostatních otázkách nepředpisuje strukturálně funkcionální analýza určité věcné řešení problémů. Proto mohou být její principy „exploatovány“ různými sociologickými teoriemi.

Nelze souhlasit s tezí R. Mertona o „ideologické neutralitě“ funkcionalismu, máme-li na mysli jeho konkrétní formu v současné americké sociologii. Zde už jde o určitou „slitinu“ principů strukturálně funkcionálních přístupů, které jsou založeny na idealistických pozitivistických principech sociologické teorie. V rámci takové mnohotvárnosti strukturálně funkcionální analýzy vzniká řada neřešitelných metodologických problémů.

Don Martindale navrhuje analyzovat oblast mikrofunkcionalismu a poukazuje především na práce Levina, Cartwrighta, Zandera, Schachtera atd. Výčet jmen ukazuje, že se jedná především o práce zaměřené na oblast „skupinové dynamiky“. Jinými slovy, jde o uplatnění funkcionálního přístupu při zkoumání malých skupin.

V tomto případě však není zcela pochopitelné, proč Martindale vyloučil z tohoto „seznamu“ G. Homanse, jednoho z předních teoretiků malých skupin v soudobé americké sociologii. Přijmeme-li klasifikaci Martindala, bude podle našeho názoru účelnější studovat koncepci Homanse také z hlediska „mikrofunkcionalismu“. Potom bude obecně tvrzení přesnější: V oblasti mikrovýzkumů se strukturálně funkcionální analýzy používá především ke zkoumání skupin (a zde jsou skutečně nejrepresentativnější výzkumy Homanse a Levina) a v oblasti makrovýzkumů byla strukturálně funkcionální analýza v nejobecnější rovině zpracována a aplikována na společnost T. Parsonsem. R. Merton podle našeho názoru nejlépe reprezentuje tendenci sjednotit tyto dvě úrovně zkoumání společenských jevů a v tomto smyslu je situován ve střední rovině.

Je zajímavé, že do polemiky o tom, kde, jak a kdy je možné uplatnit systémový přístup v sociálních výzkumech (v daném případě se systémový přístup chápe jako identický se strukturálně funkcionálním), vstoupil i P. Sorokin, který tomuto problému věnoval své vystoupení na VI. mezinárodním sociologickém kongresu. Sorokin se domnívá, že jedním z důvodů pro nekonečné spory o oprávněnosti nebo neoprávněnosti uvedené metody je neschopnost sociologů rozlišovat ve společnosti různé třídy objektů. Jednou třídou objektů jsou objekty—systémy (za jejich znak považuje Sorokin existenci smyslové, kauzální nebo smyslově kauzální jednoty). Při zkoumání takových objektů je nutné použít systémovou metodu. Druhou třídou objektů jsou tzv. singulární masy (jejich znakem je sjednocení elementů pouze na základě prostorové nebo prostorově časové blízkosti a nikoli na základě kauzálně smyslového vztahu). U těchto objektů není nutné používat systémovou metodu. Jestliže se zkoumají např. takové jevy, jako manželství, matička a rozvody, lze je zkoumat statistickými, induktivními nebo experimentálními metodami. Velký význam má v této souvislosti faktorová analýza a pravděpodobnostní vztahy.

U objektů—systémů je analogicky třeba brát v úvahu rozdělení všech možných systémů na systémy kulturní a sociální. Podle názoru P. Sorokina byly v oblasti zkoumání kulturních systémů velkým při-

nosem práce takových badatelů, jako jsou Danilevskij, Spengler, Toynbee, Northrop. Kröcher a sám Sorokin. V oblasti zkoumání sociálních systémů však Sorokin uznává jen ty sociology, kteří zkoumají společnosti jako sociální systémy (např. Parsons, Lévi-Strauss). Celou oblast zkoumání sociálních systémů menších společenství Sorokin opomíjí.¹⁹ Lze to vysvětlit jeho všeobecně negativním postojem k mikrosociologické analýze. Avšak všechny „normativy“, které navrhuje pro zkoumání objektů-systémů (tj. prostředky systémové analýzy v sociologii), se uplatňují nejen na úrovni „globálních“ Parsonsových koncepcí. Jsou shodné s požadavky strukturálně funkcionálního přístupu, jak se ho používá v mikrofunkcionální sféře.

Když G. Homans zdůrazňuje svou teorii malé skupiny, nevstupuje v žádném případě jako empirik. G. S. Antipinová tvrdí, že strukturálně funkcionální analýza malé skupiny jako sociálního systému je ohniskem Homansovy koncepce. Uvedené hodnocení vyplývá z rozboru základních Homansových prací, především práce *Human Group*, která vyšla v roce 1950. Také v projevu, který přednesl jako president Americké sociologické asociace na jejím výročním zasedání, vyslovil toto hodnocení funkcionalismu: „Tento směr vládl po dobu celé generace. Nyní se mi zdá, že možnosti funkcionalismu jsou již vyčerpány a že je překážkou na cestě k pochopení sociálních jevů.“²⁰

Výchozím Homansovým pojmem je struktura elementů malé skupiny, zkoumané jako systém. Skupina má dva takové „systémy“: „vnější“ systém, tj. vzájemné působení skupiny a okolí, a „vnitřní“ systém, tj. vzájemné působení elementů uvnitř skupiny. Z Homanova hlediska lze v krajním případě vymezit pět těchto „elementů“: aktivitu, city, vzájemné působení, normy a hodnoty. To jsou hlavní rysy skupiny, které Homans zkoumá jako elementy umožňující mu analyzovat strukturu skupiny a zobrazit ji jako určitý systém.

Pro Homanse je typický popis fungování skupiny na základě praxe běžné v kybernetice. Všechny rysy skupiny jako systému jsou jednoduchým přenesením rysů systé-

mu známého v kybernetice. Tento způsob je v současné buržoazní sociologii velmi rozšířený. R. Bales, druhý představitel funkcionalismu, při charakteristice pojmu systém v teorii informace píše: „malá skupina je... empirickým příkladem složitého „systému“ zpracování informací... a proto metody modelování těchto systémů je třeba využít při analýze malých skupin“.²¹ Tendence interpretovat různé sociální útvary jako systémy „nenarušuje“ normy sociálního poznání. Naopak, například zobrazení sociální skupiny jako systému představuje pro sociologa mnoho lákavých perspektiv: jestliže jsou elementy systému detailně zkoumány a je určen charakter jejich vazeb a vzájemného působení, otvírá se cesta ke kvalitativnímu vyjádření komponentů systému, což zase umožňuje vytvořit matematické modely. Přitom však stále znovu a znovu vyvstává principiální metodologická otázka, jaké jsou zvláštnosti sociálních systémů, do jaké míry tyto zvláštnosti dovolují přejímat vlastnosti kybernetických systémů a kde je „hranice“, za kterou toto přijímání již není možné. Jinými slovy, kvalita elementů sociálního systému, kvalita vzájemného působení má pro sociologa prvořadý význam; kybernetika se od této kvality odchyluje, což je vzhledem k její specifičnosti plně pochopitelné.

To ovšem neznamená, že kvalitativní charakteristiky nejsou při určování systémů v kybernetice vůbec přítomny. Například L. A. Petrušenko o systému říká: „Pojem systém je vyjádřením určitého předmětu, jevu nebo procesu jako kvalitativně určeného souhrnu vzájemných vazeb a elementů vytvářejících jeden celek, který je schopen zpětně působit na podmínky své existence a uskutečnit spontánní změny své vnitřní stavby.“²² Takto je tedy systém sám o sobě vždy nějakým kvalitativním určením. Když se popisují složité systémy jako systémy složené z podsystémů a zavádějí se pojmy „struktura“ a „funkce“, směřuje vědecké poznání především ke kvantitativnímu popisu parametrů systému a v tomto se snaží odchýlit se od starého, tradičního „kvalitativního“ přístupu. Je pochopitelné, že také v přírodních vě-

¹⁹ Sorokin, P.: *Diversity and Unity in Sociology*. Report to the VI World Congress of Sociology. New York 1966.

²⁰ Cit. podle: *Strukturno-funkcionalnyj analiz v sovremennoj sociologii*. Moskva 1968, s. 262.

²¹ Citováno podle: *Sociologija segodnja. Problemy i perspektivy*, s. 338.

²² Petrušenko, L. A.: *Princip obratnoj suvazi*. Moskva 1967, s. 23.

dách jde o to, aby se všechny popisy biologických systémů převedly na kvantitativní charakteristiky. Ale biolog nepřijímá kybernetický model mechanicky. Je známo, že biologie řeší problémy systémového a strukturálně funkcionálního přístupu s velmi úzkostlivým ohledem na specifiku biologických útvarů i podmínek, které je vytvářejí.

Přejímání kybernetického aparátu v sociologii může být užitečné zřejmě jen za předpokladu stejně svědomitého přístupu.

Z tohoto hlediska se Homansova koncepce jeví jako krajně protikladná. Užitečnost přístupu samého je u něho často spojena s takovým omezením, že zaniká to hlavní, co musí sociologa zajímat — kvalitativní charakteristika osob vytvářejících skupiny. Homans sám je touto okolností znepokojen. Právě proto jako alternativu funkcionalismu zdůrazňuje „návrat k člověku“ (viz zmíněný projev na zasedání Americké sociologické asociace) a kritizuje Parsonse, že odsunul „systém jedince“ za hranice „sociálního systému“. Celá Homansova koncepce je pokusem sjednotit systémový přístup s mezilidskými vztahy v malé skupině. S tím souvisí jeho zájem o výzkumy „malých skupin“ a nikoli o globální problémy společnosti.

Homans je však i teoretik. Oblasti jeho teoretických zájmů je mikrofunkcionalismus. Mnohem „empiričtější“ v této oblasti jsou práce skupiny sociologů, které jsou zaměřeny na „skupinovou dynamiku“. K. Levin — z pozic funkcionalismu a využívá myšlenky Gestaltpsychologie — rozvinul ideu osobnosti jako dynamického energetického systému, který, i když se mění, přece jen směřuje k rovnováze. Aby rozvinul a zdůvodnil tyto myšlenky, realizoval Levin na Massachusettském technologickém institutu řadu empirických výzkumů, které se týkaly problémů vůdcovství ve skupinách, vzniku skupinových konfliktů atd.

Je zajímavé, že právě Levinovy experimentální práce vedly k určitému přesunu zájmu při zkoumání malých skupin, zejména k přesunu od strukturálního aspektu k dynamickému aspektu sociálních interakcí.²³ V tomto smyslu mají body Mertonova paradigmatu ve sféře funkcionálního výzkumu malých skupin velký význam.

I zde badatel nutně naráží na to, že charakteristiku skupiny (stejně jako společnosti vůbec) nelze podat jen z hlediska jejího „přežití“, „rovnováhy“, „jednoty“ atd. Skutečný proces interakce individuí v různých sociálních skupinách nutí badatele k analýze protikladných faktorů, které vedou k narušení takové „rovnováhy“ a ke vzniku různých „odchylek“, „změn“ apod. Nepružné funkcionální schéma systému se zde jeví jako protiklad empirického materiálu.

Není proto náhodou, že všechny tradiční pojmy funkcionální analýzy jsou ve sféře mikrofunkcionalismu striktně respektovány daleko méně než ve sféře makrofunkcionalismu. Není také náhodou, že celá řada podstatnějších rozporů strukturálně funkcionální analýzy vyrůstá na půdě zkoumání malých skupin a „skupinové dynamiky“. Jedním z těchto rozporů je neslučitelnost aspektu statickosti systému a aspektu jeho změn v klasickém schématu funkcionalismu.

V kritice funkcionalismu (jak nemarxistické, tak i marxistické) se vytvořila určitá tradice konstatovat tuto neslučitelnost a přijímat toto konstatování jako axiom, jako „obecné tvrzení“. Přitom by bylo nutné poněkud podrobněji zkoumat reálné projevy uvedeného protikladu strukturálně funkcionální analýzy, zejména jeho specifikum v mikrofunkcionalismu a makrofunkcionalismu, aby bylo možno určit, zda tento protiklad vyplývá z „vnitřní“ povahy funkcionalismu, nebo zda do něho pronikl „zvenčí“ — např. z obecných pozitivistických metodologických hledisek.

Z toho důvodu je třeba se vrátit k těžkostem, s nimiž se setkává makrofunkcionalismus. V současné etapě rozvoje strukturálně funkcionální analýzy v sociologii je za jejího hlavního teoretika jednomyslně považován T. Parsons. Především on je autorem nejen strukturálně funkcionální metody, ale i funkcionální teorie společnosti. Dvě nejdůležitější Parsonsovy práce, věnované teorii „sociálního jednání“ a problematice systémů v sociologii, ukazují na dvě hlavní části jeho koncepce.

Jak je známo, základní Parsonsovou myšlenkou je zkoumání systému lidského jednání jako objektu sociálních věd a zařazení tohoto systému do obecného systému

²³ Bekker, G. — Boskov, A.: *Sovremennaja sociologičeskaja teorija v jejo prejemstvennosti i izmenenii*, s. 365.

„činnosti“. (Činností rozumí Parsons jakoukoli událost implikující ztrátu energie.²⁴) „Systém lidské činnosti“ obsahuje čtyři podsystémy,²⁵ z nichž každý je také systémem: 1. kulturní systém, 2. sociální systém, 3. systém osobnosti, 4. systém organismu. Sociolog koncentruje hlavní zájem přirozeně na sociální systém, do něhož se opět společnost zařazuje jako podsystém. Společnost jako druh sociálního systému se podřizuje všem zákonům fungování systému. Podle Parsonse to znamená, že zde existují nejméně čtyři základní funkce: 1. přizpůsobení (adaptace), 2. dosahování cílů, 3. udržování vzorů („přežití“), 4. integrace. Ze všech sociálních systémů dosahuje společnost nejvyšší úroveň vlastní „regulace“ ve vztahu k „prostředí“.²⁶ které systém obklopuje. Za „prostředí“ můžeme považovat tři ostatní systémy, které jsou součástí „systému lidského jednání“. Tak ve vztahu k sociálnímu systému bude jako „prostředí“ vystupovat i kulturní systém, osobnostní a systém organismu. Společnost jako část sociálního systému je v interakci se všemi těmito „prostředími“ a v průběhu této interakce se realizují funkce přizpůsobení, uchovávání, integrace a dosažení cílů.

Chápání společnosti jako druhu sociálního systému by bylo neúplné, kdyby nebyly určeny strukturální komponenty společnosti. Parsons uvádí čtyři základní komponenty, které vcelku odpovídají základním funkcím: hodnoty, normy, kolektivy, role. Neexistuje přesná shoda každého komponentu s každou funkcí, protože „každá konkrétní strukturální jednotka sociálního systému je vlastně vždy kombinací všech čtyř komponentů“.²⁷

Soubor uvedených pojmů tvoří v Parsonsově teorii určitý pojmový rámec, který sám nazývá „systémem souřadnic“ nebo „systémem výběru“. Je základním pojmovým schématem, jehož pomocí lze popsat na jedné straně jakoukoli činnost individua (dodatečně se zde zavádějí pojmy „činitel“, „ego“, „alter“ atd.) a na straně druhé fungování společnosti jako celku. Pyramida abstrakcí vytvořená Parsonsem je poměrně rozvětvená, složitá, málo prakticky srozumitelná, a tím méně použitelná v empirických výzkumech. Avšak i při zkoumání

problémů na úrovni „vysoké abstrakce“ vykazuje Parsonsovův přístup řadu jasných protikladů. Zejména při rozboru jeho „systému souřadnic“ se objevují všechny základní metodologické těžkosti strukturálně funkcionální analýzy používané v současné buržoazní sociologii.

Největší těžkostí je problém, jak vysvětlit procesy změn, které probíhají v sociálních systémech, a zejména ve společnosti. Podobně jako u mikrofunkcionalistů objevuje se tento problém stejně výrazně i při Parsonsově zkoumání velkých systémů – společností. Jak „vepsat“ do daného „systému souřadnic“ proces sociálních změn probíhajících ve společnosti? V kterém „průsečíku“ adaptace, integrace, uchovávání a dosahování cílů můžeme najít zdroj změn? Na tyto tradiční otázky kritiky je Parsons nucen odpovědět. Určitým východiskem pro hledání zdroje změn je Mertonem navržené rozlišení funkcí a disfunkcí, zjevných a latentních funkcí, ale jak správně poznamenává W. Moore, funkcionalismus z tohoto rozlišení nevyvozuje příslušné a rozhodující závěry.²⁸

Určit některé zdroje změn uvnitř systému skutečně ještě neznamená odpovědět na otázku, jak se mění systém jako celek, jak je začleněn „cíl systému“ do obecného procesu změny společnosti. V jedné ze svých posledních prací Parsons objasňuje právě tuto situaci. Přijímá základní myšlenky sociokulturní revoluce, i když nesushlasí s interpretací, jakou jí dávají klasičtí evolucionisté. Předpokládá, že hlavním zdrojem změn systémů, jimiž se začleňují do obecného procesu evoluce, je proces diferenciací, který existuje v každé společnosti.

Z hlediska strukturálně funkcionálního přístupu může být taková diferenciací objasněna takto: Každý element nebo souhrn elementů systému se podle toho, jak funguje systém, dělí obvykle na dvě části, z nichž každá se od původního elementu či souhrnu elementů liší jak strukturou, tak i funkcionálním významem pro širší systém, do něhož se včleňuje.²⁹

Důkazem vyšší rozvinutosti nového systému je skutečnost, že každý vzniklý podsystém (např. každý z dvojice elementů, které se vyčlenily při dělení elementů „by-

²⁴ Parsons, T.: *Societies. A Historical and Comparative Analysis*. New York 1967, s. 28.

²⁵ Ve většině prací mluví jen o třech. Čtvrtý systém – „systém organismu“ – uvedl ve své poslední citované práci.

²⁶ Parsons, T.: Cit. dílo, s. 9.

²⁷ Tamtéž, s. 19.

²⁸ Moore, W.: *Social Change*. New York 1966, s. 10.

²⁹ Parsons, T.: Cit. dílo, s. 22.

valého“ systému) zvyšuje svou „schopnost adaptace“, tj. v porovnání s předešlým systémem lépe zabezpečuje plnění funkcí.

Konkrétně to znamená, že lidé nebo celé kolektivy se stávají produktivnějšími – v té míře, jak roste funkcionální diferenciace – mnohé sociální instituce ztrácejí svoje staré funkce (např. rodina ztrácí část funkcí spojených s hospodářstvím), ale tím úspěšněji plní ostatní funkce atd. Vidíme, že směr této diferenciace je úplně jednoznačný. Je to především funkcionální diferenciace, vedoucí ještě k většímu růstu adaptivních, přizpůsobovacích funkcí systému, která je podle Parsonse základem „paradigmatu evoluční změny“.³⁰

Celý proces historického vývoje můžeme zobrazit jako nekonečnou nit funkcionální diferenciace, stále více a více zvyšující stálost vznikajících společností. Parsons uvádí tři etapy sociokulturní evoluce: primitivní, přechodné a soudobé společnosti.³¹

Komparativní analýza etap ukazuje, že existují různé fáze existence struktury společnosti. Podle Parsonse je zvlášť důležité nejen zachytit samotný proces změn, ale i různé fáze vývoje struktury, tj. některé výsledky změny. Evoluce společnosti není tedy procesem vývoje, ale postupnou existencí různých struktur. V tomto významu uznání změn neznamená skutečné uznání historismu. V nejlepším případě se dá říci, že toto pojetí počítá se změnami, nikoli však s vývojem společnosti. Sám Parsons dochází k závěru, že považovat evolucionistickou teorii za historickou, tj. přiznat, že obsahuje princip historismu, znamená být v zajetí dogmatu.³² Podle takové specifické interpretace strukturálně funkcionální analýzy je možné uznat fakt sociální změny, ale není možné uznat fakt společenského vývoje.

Proto není úplně přesné stavět strukturálně funkcionální analýzu v sociologii jako popis „statiky“ proti principu historismu jako popisu „dynamiky“ společenského vývoje. Současná forma strukturálně funkcionální analýzy v buržoazní sociologii, jak vidíme, začleňuje moment změny přímo do popisu systému. Z toho důvodu není správné ji obviňovat z naprostého ignorování společenského života. Podstata věci spočívá v tom, že uznání dynamiky společenských jevů ještě neznamená uzná-

ní jejich historického vývoje. Z hlediska analýzy metodologických prohřešků funkcionalismu je správné stavět proti sobě nikoli *statiku* a *dynamiku*, ale *fungování* a *vývoj*. S tímto rozparem se nevyrovnává ani mikrofunkcionalismus, ani makrofunkcionalismus. Proto kritika takových metodologických nedostatků vychází i v buržoazní sociologii od „nefunkcionalistů“.

Nejdůležitějším doplňkem, který je navrhován jako zlepšení strukturálně funkcionální analýzy, je zvláštní, speciálně vypracovaná „teorie sociálních změn“. I když se nebudeme nyní zabývat detaily této koncepce, můžeme říci, že sotva může zásadně změnit podstatu problému. Jak jsme viděli, problém začlenění komponentů „změny“ do strukturálně funkcionálního modelu společnosti není v podstatě problémem ani pro funkcionalisty samé. I když autoři „teorie sociálních změn“, zejména W. Moore, navrhuji řadu podstatnějších oprav než sami funkcionalisté, přece nepřekračují dělení „statika – dynamika“. Hlavním úkolem je však řešení problému „fungování – vývoj“. V této souvislosti vzniká zásadní otázka, je-li vůbec možné odhalit povahu a hybné síly procesu vývoje v rámci strukturálně funkcionální analýzy?

Podle našeho názoru jde skutečně o dvě řady problémů spojených s existencí sociálních systémů: problém jejich fungování a problém jejich vývoje. Strukturální analýza je vlastně metodologickým přístupem, umožňujícím popis procesů spjatých především s prvním okruhem problémů. Strukturálně funkcionální analýza nemůže a ani nemusí pretendovat na to, aby byla jedinou, univerzální metodou analýzy sociálních systémů. Problémy vývoje těchto systémů se v plném rozsahu řeší na základě jiných metodologických principů, zejména historické metody. Oba způsoby analýzy, pojaté jednotně, zabezpečují skutečně vědecký přístup k poznání tak složitých jevů, jakými jsou sociální systémy. Od strukturálně funkcionální analýzy se v tomto případě vyžaduje pouze vytvoření takových schémat fungování systému, která by již charakteristikou elementů pomohla odhalit zdroje vývoje a protikladů, které při fungování vznikají. Není-li tomu tak, významný a produktivní výzkumný přístup se mě-

³⁰ Tamtéž, s. 21.

³¹ Tamtéž, s. 3.

³² Tamtéž, s. 3.

ní v brzdě poznání a vede k určité metodologické strnulosti badatele.

Hovoříme-li o příčinách strnulého přístupu k řešení problémů současné buržoazní sociologie, nelze pominout ideologický obsah a orientaci strukturálně funkcionální analýzy a koncepce „sociálních změn“. Na všeobecně konzervativní hledisko první koncepce upozorňovali téměř všichni teoretikové funkcionalismu. Přestože Merton konzervativnost funkcionalismu zpochybňuje a snaží se dokázat jeho „ideologickou neutralitu“, můžeme jeho argumenty stěží považovat za přesvědčivé. Patrně sama idea stálosti, stability společnosti je určitým metodologickým odrazem obecné ideologické orientace buržoazního myšlení. Z této ideologické orientace konečnou pramení „metodologický zákaz“ překročit meze fungování daného systému společenských vztahů.

Zejména příliš velký důraz na myšlenku fungování, stability, který vylučuje hledání zdrojů vývoje, je nepochybně určitým způsobem spjat s ideologickým hlediskem odklonu od analýzy reálných sociálních protikladů ve společnosti. Přitom „konflikty“ — jsou-li konstatovány — zůstávají konflikty mezi „odchylným chováním“ a „stabilním systémem“. Avšak „odchylné chování“ samo je produktem daného systému společenských vztahů, výrazem hlouběji ležících protikladů, a zejména třídních antagonismů v buržoazní společnosti. Je pochopitelné, že tato souvislost není přímá a bezprostřední, ale přesto existuje.

Je proto účelné oddělit ve strukturálně funkcionální analýze ten obsah, který ve specifické formě odráží všeobecný pohyb současné vědy k systémovému zkoumání

objektů. k užitečnému zkoumání vzájemné vazby struktur a funkcí v těchto objektech. od toho, co je nevyhnutelným výsledkem „zatížení“ podstaty sociologické teorie a metody ideologickým kontextem. Nejdůležitějším úkolem v tomto smyslu je využít principy strukturálně funkcionální analýzy v rámci jiného metodologického a teoretického hlediska sociologie, v rámci materialistického pojetí dějin. Tímto úkolem se v určité míře zabývají marxističtí sociologové.

Důležitou podmínkou pozitivního řešení problému je vždy kritický pohled na protikladné názory. V soudobých podmínkách boje marxistické a buržoazní ideologie neprobíhá vždy metodologická hranice po linii mezi analýzou sociálních jevů na jedné straně a způsoby této analýzy na straně druhé. Někdy je značně složité objevit tuto hranici. Rozvoj soudobé vědy „unifikuje“ prostředky vědeckého poznání v té míře, že dělicí čára může probíhat *uvnitř* určitého principu zkoumání. S takovým „rozdělením“ se setkáváme i v případě strukturálně funkcionální analýzy. Nelze říci, že funkcionalismus je metodologií západní sociologie a „protiklad funkcionalismu“ je metodologií marxistické sociologie. Přesnější bude závěr, že strukturálně funkcionální analýza je určitý, poměrně široký princip současného vědeckého poznání, jehož se používá jak v rámci nemarxistické, tak i v rámci marxistické sociologie, a v jednom i ve druhém případě se modifikuje v souladu s různými širšími principy filosofické metody, s různými ideologickými hledisky a různým sociálním úkolem výzkumu.³³

³³ Přetištěno ze sborníku statí *Očerki metodologii poznáníja socialnyh javlenij*. Moskva, Mysl 1970, s. 214—246.

poznáníja socialnyh javlenij. Moskva, Mysl 1970,